

ضرورت تدوین تفسیر تربیتی در دروس معارف اسلامی با نگاه به روش‌شناسی، مبانی و قواعد آن

مقاله پژوهشی
اصیل
Original
Article

سید سعید حسینی رامشه^۱؛ حمیدرضا سروریان^۲؛ محمدعلی رضایی اصفهانی^۳

چکیده

هدف: نشر معارف متصدی تدوین کتب درسی تفسیر در دانشگاه است، تاکنون این کتب حول محور غرر آیات تدوین شده است؛ اما کتاب درسی بر محور «تربیت» نوشته نشده است. **روش:** روش این پژوهش توصیفی تحلیلی است. **یافته‌ها:** بر اساس یافته پژوهش، نوشتن تفسیر تربیتی با در نظر گرفتن روش‌های عام تفسیر، و نیز روش‌های خاص تفسیر تربیتی مانند: توضیح آیات با عنایت به فرایند تربیت، استخدام علوم تربیتی برای توضیح آیات، توجه به بعد تربیتی قرآن در بیانات تفسیری، نظریه‌پردازی‌های تربیتی بر اساس قرآن و ضرورت توجه به مبانی عام تفسیر، و نیز مبانی خاص تفسیر تربیتی مانند: وجود آموزه‌های تربیتی در قرآن، توجه به اصل تزکیه و تربیت قبل از آموزش، جامع‌نگری قرآن به تربیت و توجه آن به همه ابعاد انسان، هماهنگی قرآن با فطرت انسان، توجه به الگوهای تربیتی مطرح شده در قرآن و استفاده از ابزارهای معرفتی متفاوت در شناخت تربیت، و در نظر گرفتن قواعد عام تفسیر مانند: قاعده بطن آیت‌الله معرفت مورد نیاز بوده است، **نتیجه‌گیری:** با توجه به نیاز تربیتی دانشجویان در حوزه‌های معرفتی، فطری، اخلاقی و رفتاری از یک سو و نگاه به روش‌شناسی، مبانی و قواعد تفسیر موضوعی تربیتی، ضرورت نگارش این تفسیر به‌ویژه برای دانشجویان رشته علوم تربیتی نمایان شده است.

واژگان کلیدی: تفسیر تربیتی، ضرورت، روش‌شناسی، قواعد، مبانی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۲

۱. استاد همکار در مجتمع زبان، ادبیات و فرهنگ‌شناسی جامعه المصطفی (ص) قم. (نویسنده مسئول):

s_saeid_hosseini_r@yahoo.com

۲. دانشیار دانشگاه حضرت معصومه (س) قم: hmu.ac.ir

۳. استاد جامعه المصطفی (ص) العامیه قم: rezaee.quran@gmail.com

۱. طرح مسئله

در عصر جدید تفاسیری با عنوان موضوعی نوشته شده است، یکی از موضوعات تفسیر موضوعی مباحث تربیتی است. امروزه مباحث قرآن و تربیت را یک موضوع میان‌رشته‌ای می‌دانند. نشر معارف وابسته به نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها است و متولی تدوین و چاپ کتب درسی معارف اسلامی در دانشگاه‌ها می‌باشد که یکی از این دروس تفسیر موضوعی است. گرچه نشر معارف کتاب‌های متعدد بر اساس اهداف خود با عنوان تفسیر موضوعی نوشته است؛ اما از آنجا که تربیت از مهم‌ترین اهداف نظام آموزش عالی می‌باشد و بر اساس مبانی پذیرفته شده که به آنها اشاره خواهد شد قرآن مجید اساس تربیت می‌باشد. حال سؤال اصلی آن است که آیا متنی آموزشی بر اساس آیات قرآن و توجه به روش‌شناسی، مبانی و قواعد تفسیر تربیتی، برای برآوردن هدف یاد شده تألیف شده است یا نه؟ بر اساس جستجوی کامل در میان کتب نشر معارف که در ادامه پژوهش نشان داده خواهد شد، تفسیری که بتواند این هدف را برآورده کند نگاشته نشده است و تفاسیر دیگری نیز که با عنوان تربیتی نوشته شده است با معیارهای تعریف شده برای متن‌های آموزش فاصله دارد بر این اساس در پژوهش به دنبال اثبات ضرورت نوشتن تفسیری تربیتی با نگاه به روش، مبانی و قواعد آن می‌باشیم. چرا که این نگاه مقید ضرورت چنین نوشتاری را آشکارتر می‌نماید.

۲. مفاهیم

۲.۱. تفسیر

باب تفعیل از ماده «فسر» است. در لغت به معنی: آشکار کردن، ظاهر ساختن (جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۲: ۷۸۱) بیان و توضیح دادن مطلبی است. (ابن فارس، ۱۳۹۹ق، ج ۴: ۵۰۴) و ... در اصطلاح در تعریف تفسیر گفته‌اند: بیان معانی آیات قرآنی و کشف مقاصد و مدالیل آن است. (طباطبایی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۴) و کشف مراد از لفظ مشکل است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۱۳). به نظر می‌رسد تفسیر در لغت، توضیح و شرح مطلبی پنهان و پیچیده باشد و در اصطلاح، کشف و پرده‌برداری از ابهامات کلمات و جمله‌های قرآن و توضیح مقاصد و اهداف آنها است.

۲.۲. تفسیر موضوعی

در تعریف تفسیر موضوعی اقوال متفاوتی آمده است که وجه شباهت آنان آشکار است برخی از مهم‌ترین این اقوال عبارت است از: «آیات مختلفی که درباره یک موضوع در

سراسر قرآن مجید در حوادث و فرصت‌های مختلف آمده است جمع‌آوری و جمع‌بندی گردد، و از مجموع آن نظر قرآن درباره آن موضوع و ابعاد آن روشن شود» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۲۱) «در تفسیر موضوعی تلاش برای این که موضوعی از موضوعات حیات انسان در باب اعتقادات، جامعه یا پیرامون دنیای هستی، از منظر قرآن بررسی شود؛ مانند توحید، نبوت یا مکتب اقتصادی و... در قرآن» (شهید صدر، بی تا: ۲۱) «تفسیر موضوعی آن است که مفسر، آیات مربوط به یک موضوع را گردآوری کرده و با استفاده از روش تفسیر قرآن به قرآن، آنها را قرینه تفسیر همدیگر قرار دهد و نظر نهایی قرآن را در مورد آن موضوع روشن سازد» (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷ ب: ۳۸۱). شاید بتوان گفت کشف جامع‌نگر نظریه قرآن پیرامون موضوعات و مصطلحات قرانی و کشف نظریه قرآن پیرامون موضوعات غیر قرآن با نگاه جامع به تمام آیات مرتبط به صورت مستقیم و غیرمستقیم مهم‌ترین ویژگی این شیوه تفسیری می‌باشد

۲.۳. تربیت

در لغت: از دو ریشه «ربو» و «ربب» اشتقاق یافته است؛ از ریشه «ربو» به معنای «افزودن» و «پروراندن» (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۹: ۴۴۱)، و از ریشه «ربب» به معنای «سرپرستی کردن»، «رهبری و راهنمایی کردن» و «به‌اعتدال رساندن» است. (جوهری، همان، ج ۱: ۱۳۰، راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۳۴۰). گرچه بسیاری از کتاب‌های تعلیم و تربیت هنگام بحث از ریشه واژه «تربیت» آن را از ماده «ربو» ذکر می‌کنند، لکن عده‌ای با استناد به برخی کتاب‌های لغوی معتبر، تصریح کرده‌اند: تربیت در لغت، از ماده «ربب» است، (شریف قریشی، ۱۳۹۱ق: ۴۱) لکن در قرآن ربّ به هر دو معنای پروراندن و هدایت کردن آمده است: «قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (طه: ۵۰)؛ گفت: پروردگار ما کسی است که به هر چیزی، آفرینشی (در خور) او عطا کرده؛ سپس راهنمایی نموده است.

در اصطلاح: مشهور متفکران مسلمان برای معنای اصطلاحی تربیت سه تعریف بیان می‌دارند: ۱. «تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعدادها و درونی‌ای را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن و لهذا تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیرجاندار به کار ببریم مجازاً به کار برده‌ایم، نه اینکه به مفهوم واقعی، آن شیء را پرورش داده‌ایم» (مطهری، ۱۳۸۳، ج ۲: ۵۵۱). ۲. «تربیت، فراهم کردن زمینه‌هایی است برای اینکه استعدادها و نیروهای یک موجود رشد کند تا بتواند از این نیروها برای رسیدن به کمال خودش بهره‌مند شود» (مصباح

یزدی، ۱۳۸۸: ۷۹). ۳. «فرایند کمک و یاری‌رسانی به مربی برای ایجاد تغییر تدریجی در گستره زمان در یکی از ساحت‌های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری اوست که به واسطه عامل انسانی دیگر به منظور دستیابی وی به کمال انسانی و شکوفاسازی استعداد‌های او یا بازدارندگی و اصلاح صفات و رفتاری اوست» (اعرافی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۸)؛ و مشهور متفکران غربی همچون جان دیویی و گاستون میالاره تعاریف این گونه آورده‌اند: ۴. «تربیت، مجموعه فرایندهایی است که از راه آنها، گروه یا جامعه - چه کوچک و چه بزرگ - توانایی‌ها و خواسته‌های خود را به اعضا و نسل‌های جدید منتقل می‌کند تا بقا و رشد پیوسته خویش را تضمین کند» (گروه نویسندگان، ۱۳۸۶، ج ۱: ۲۶۱). ۵. «فرایند ارتباط بین مربی و مربی که بر اساس تعریف‌های گوناگون، معنای متفاوتی می‌یابد؛ چنان که گاه این فرایند به معنای روند تأثیر مستقیم مربی بر مربی است و گاه به معنای زمینه‌سازی‌های لازم از سوی مربی برای رشد و شکوفایی استعداد‌های مربی می‌باشد» (میالاره، ۱۳۹۵: ۳). ۶. اتحادیه بین‌المللی پرورش نو نیز طی یک بیانیه مشترک تعریف تربیت را این گونه ارائه می‌کند: «تربیت عبارت است از فراهم کردن رشد حتی‌الامکان کامل توانایی‌های هر شخص به‌عنوان فرد و نیز به‌عنوان جامعه‌ای مبتنی بر همبستگی و تعاون می‌باشد. تربیت از تحول اجتماعی جدایی‌ناپذیر است و یکی از نیروهای تعیین‌کننده این تحول است؛ بنابراین، هدف تربیت و روش‌های آن باید به طور دایم با پیشرفت شناخت کودک و انسان و جامعه که حاصل علم و تجربه است مورد بازنگری قرار گیرد» (ماهنامه آموزش و پرورش، دوره ۹، شماره ۱: ۲۸). به نظر می‌رسد از میان تعاریف اندیشمندان مسلمان و غربی تعریف سوم جامعیت بهتری داشته باشد؛ زیرا ساحت‌های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری مربی را در بر می‌گیرد. درحالی‌که تعاریف دیگر به بخشی از ساحت مربی اشاره دارد. اگرچه صحیح‌تر بود بر ساحت معنوی نیز ذکر می‌شد و از واژه عقل نیز استفاده می‌گردید و نقش اولین و بزرگ‌ترین مربی یعنی خداوند نادیده انگاشته نمی‌شد و در کنار اصلاح صفات و رفتار اصلاح اندیشه نیز ذکر می‌گردید.

۲.۴ تفسیر تربیتی

برای تفسیر تربیتی سه تعریف مهم ارائه شده است: منظور از تفسیر تربیتی، مراجعه برای استکشاف دیدگاه قرآن در موضوعات مصرح و غیرمصرح تربیتی است. (اعرافی، ۱۳۹۲: ۷۱) و نیز: تبیین معانی استعمالی آیات تربیتی قرآن و آشکار کردن مراد جدی آنها بر اساس قواعد، منابع و قرائن معتبر است و یا استنباط نظام تربیتی از قرآن و یا نگاه تربیتی به همه آیات قرآن است؛ که با سه رویکرد قابل‌ارائه است: ۱. توضیح و تبیین آیات تربیتی قرآن که

بخش عظیمی از آیات را در بر می‌گیرد و به صورت تفسیر ترتیبی خواهد بود؛ ۲. استنباط نظام تربیتی قرآن که شامل مبانی، اصول، اهداف، روش‌های تربیتی و... خواهد بود و به صورت تفسیر موضوعی تحقق می‌یابد؛ ۳. نگاه تربیتی به قرآن که در این رویکرد پیام‌های تربیتی از همه آیات قرآن استنباط می‌شود. (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۳۴) و نیز: از جمله گرایش‌های تفسیری اجتهادی، تفسیر تربیتی است که در آنها مفسران به جنبه‌های اخلاقی و هدایتی قرآن می‌پردازند. از نگاه آنان، مهم‌ترین نکته‌های تفسیری، مطالب اخلاقی و هدایتی است که در یافتن نکته‌های هدایتی و اخلاقی، از روایات و تطبیق آیات استفاده می‌کنند، ولی گرایش غالب آنها، پرداختن به روایات تفسیری نیست. آنها اجتهاد و تدبیر خود را نه به یافتن مسائل کلامی، فلسفی، عرفانی، فقهی و بلاغی بلکه به تبیین نکات تربیتی و هدایتی مبدول می‌دارند. (سید رضا مؤدب، ۱۳۸۸: ۲۷۲). تعریف سوم مورد پذیرش نیست؛ زیرا که طبق تعریف ارائه شده تربیت غیر از اخلاق است. تعریف اول نیز فقط بحث استکشاف دیدگاه قرآن است. ولی تعریف دوم علاوه بر استکشاف دیدگاه قرآن در موضوعات مصرح و غیرمصرح تربیتی بحث استخدام علوم تربیتی جدید که زائیده فکر بشر است برای فهم بهتر قرآن و کشف نکات تربیتی جدید از کلام الهی را مطرح می‌نماید؛ یعنی علوم تربیتی قرآن بنیان، لذا به نظر می‌رسد از دو تعریف دیگر جامع‌تر باشد.

۳. مهم‌ترین نیازهای تربیتی دانشجویان

باتوجه به مبانی هستی‌شناسانه تربیت در اسلام -توحید و معاد - از یک سو و مبانی انسان‌شناسانه آن -فطرت الهی انسان در سه بعد شناختی، گرایشی و توانشی، چندبعدی بودن انسان، اختیار انسان، کرامت انسان و هدفمندی توحید محور او، مهم‌ترین نیاز یک دانشجوی مسلمان تربیت توحیدی است؛ تربیتی جامع و مطابق با نیاز واقعی انسان. تشخیص نیاز واقعی انسان نیاز به احاطه علمی بر ذات انسان و حقیقت او دارد که این احاطه کامل بر این امر، تنها در اختیار خداست؛ بنابراین تربیت مطابق با نیاز واقعی در انحصار خداست. راه کارهای متفاوت اندیشمندان در باره تربیت انسان خود گواه بر محدودیت علم بشر در این راستاست. مهم‌ترین نیازهای تربیتی انسان که از قرآن استنباط می‌شود عبارت است از:

تربیت معرفتی؛ این هدف در قالب تشویق قرآن مجید به تعقل و اندیشه در آیات متعدد (ملک: ۱۰، اعراف ۱۹۹، زمر ۹) قابل پیگیری است.

تربیت و رشد فطرت توحیدی؛ قرآن مجید با استفاده از روش‌های متعدد مانند شناخت آیه (در صدد بیدار کردن و رشد و تعالی فطرت الهی (روم: ۳۰) و هماهنگ کردن تربیت با

فطرت الهی است.

تربیت اخلاقی؛ قرآن مجید با روش‌های گوناگون مانند بیدار کردن فطرت اخلاق‌گرای انسان با استفاده از روش‌های متنوع تربیتی به این امر پرداخته است. اینکه در قرآن مجید تزکیه مقدم بر تعلیم آمده است (جمعه، ۲) شاید به علت اهمیت این امر است. تربیت رفتاری؛ رفتار درست از اهداف مهم تربیت قرآنی است که قرآن با استفاده از روش‌های متنوع مانند موعظه، معرفی الگو و... (احزاب: ۲، ۳۳) به این امر پرداخته است. وجود آموزه‌های متنوع و زیاد تربیتی در قرآن مجید گواه بر این امر است. باتوجه به جامع‌نگری قرآن به برآوردن نیاز انسان به نظر می‌رسد تنها تربیت قرآنی است که می‌تواند این نیازهای تربیتی را برآورده کند.

۴. ضرورت تفسیر تربیتی باتوجه به نیاز دانشجویان و نگاه به روش‌شناسی آن

باتوجه به نیازهای اساسی که در پژوهش بیان شد، در تفسیر تربیتی برای برآوردن این نیاز از روش‌های عام و شیوه خاص استفاده می‌شود:

۱. روش‌های عام تفسیر که همان روش تفسیر قرآن به قرآن، روایی، عقلی، اشاری، علمی است. همراه با پرهیز از تفسیر به رأی.
۲. شیوه خاص تفسیر تربیتی که همان گرایش تفسیر تربیتی است و در آن عناصر زیر مورد ملاحظه قرار می‌گیرد:

۱. توضیح معانی و مقاصد آیات قرآن با عنایت به فرایند تربیت؛
 ۲. استخدام علوم تربیتی برای توضیح آیات قرآن؛
 ۳. توجه به بعد تربیتی قرآن در بیان نکات تفسیری؛
 ۴. تبیین آموزه‌ها و پیام‌های تربیتی قرآن؛
 ۵. بهره‌جویی از آیات قرآن برای جهت‌دهی به مبانی علوم انسانی؛
 ۶. نظریه‌پردازی‌های تربیتی بر اساس آیات قرآن؛
 ۷. استنباط اهداف، مبانی و روش‌ها و در نهایت نظام تربیتی از قرآن؛
 ۸. توجه به نکات تربیتی قرآن برای پرورش ابعاد و ساحت‌های تربیتی انسان؛
- همچون: بعد عقلی، عاطفی، و... (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۳۵).

دقت در عناوین روش‌های خاص تفسیر تربیتی ضرورت آن را آشکار می‌کند؛ زیرا تمام عناوین ذکر شده به صورت مستقیم در امر تربیت دخالت دارد و هر کدام از آنها بعدی از

ابعاد تربیت را پوشش می‌دهد. البته روشن است با توجه به اهداف و محدودیت‌های کتب درسی برخی از سطوح تفسیر تربیتی مانند نظریه‌پردازی و جهت‌دهی به مبانی علوم انسانی پژوهشی متناسب با خود را می‌طلبد.

۵. ضرورت تفسیر تربیتی با توجه به نیاز دانشجویان و نگاه به قواعد آن

با توجه به نیاز تربیتی دانشجویان که بدان اشاره شد در تفسیر تربیتی از قواعد عام تفسیر استفاده می‌شود برخی از مهم‌ترین این قواعد عبارت است از: قاعده سیاق، جری و تطبیق، استفاده از علم و علمی در تفسیر و قاعده بطن‌گیری به شیوه آیت‌الله معرفت است (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۴۷) قاعده آخر کاربرد ویژه در عصری‌سازی مسائل تربیتی قرآن مجید دارد. ایشان در مورد بطن قرآن معتقد است: مقصود از بطن آیه، مفهوم گسترده و دامنه‌داری است که در پس پرده ظاهر (یعنی ظاهر که در بند خصوصیات مورد نزول است) نهفته است که تحت شرایطی این مفهوم وسیع‌بایستی از بطن آیه استخراج شود (معرفت، ۱۳۹۲: ۹۱). ایشان در جای دیگر «بطن قرآن» را معنای گسترده و قابل دوام و همیشگی و جاوید می‌داند که باید از محتوای آیات یک معنای کلی، همگانی، گسترده، به گستردگی زمان و به پهنای جهان استفاده کرد (معرفت، ۱۴۲۹ق، ج ۳: ۲۶-۲۷). بر اساس دیدگاه ایشان مراحل زیر برای به‌دست آوردن بطن قرآن لازم است: اول. به‌دست آوردن هدف آیه. دوم. الغای خصوصیت از زمان و مکان و افرادی که در اصل تحقق هدف دخالت ندارند. سوم. استنباط قاعده کلی از آیه. چهارم. تطبیق قاعده کلی مذکور بر مصادیق جدید (ر.ک: معرفت، ۱۴۲۵ق، ج ۱: ۳۲-۳۳). پنجم. آزمایش قاعده کلی که شامل مورد خود آیه بشود. ایشان یادآور می‌شوند که قاعده کلی مذکور باید به‌گونه‌ای باشد که مورد خود آیه را شامل شود و گرنه صحیح نخواهد بود. (که این مطلب نوعی آزمایش برای صحت بطن‌گیری نیز به شمار می‌آید) (رضایی اصفهانی، همان: ۴۹) قواعد تفسیر تربیتی مانند قاعده بطن‌گیری تأثیر مستقیم در تولید محتوای معارف تربیتی قرآنی دارد که با توجه به الغای خصوصیت از زمان و مکان و افرادی که اصل تحقق هدف دخالت داشتند، معارف تربیتی قرآنی به‌روز شده و می‌تواند پاسخگوی نیازهای تربیتی فرد باشد. بر اساس مبانی انسان‌شناسی نیازهای فطری انسان امری ثابت است که متناسب با کمال انسان خداوند متعال در سرشت او نهاده است و دستورالعمل الهی برای تربیت انسان بر اساس این فطرت ثابت، ثابت است؛ بنابراین نمی‌توان به بهانه تغییر، حرکت، زمان و مکان، انسان خود را از تربیت الهی محروم کند. بلکه انسان با استفاده از قواعد تفسیر تربیتی می‌تواند معارف الهی تربیتی را در قالب زمانش استنباط کند.

۶. ضرورت تفسیر تربیتی باتوجه به نیاز دانشجویان و نگاه به مبانی آن

توجه به این بعد از تفسیر تربیتی با توجه نیاز دانشجویان که بیان شد از سایر ابعاد به نظر مهم تر می رسد؛ زیرا تمام معارف تربیتی قرآن مبتنی بر مبانی و اصول موضوعه آن است. برخی از این مبانی عام و برخی ویژه تفسیر تربیتی می باشد که این بخش باتوجه به اهداف تربیتی مهم تر است و بخش مهم در علوم مختلف مانند علوم قرآن و کلام مفصل بحث شده است؛ اما به بخش دوم که مبانی عام تفسیر تربیتی باشد کمتر پرداخته شده است. مهم ترین مبانی عام عبارت است از: وحی بودن قرآن، تحریف ناپذیری قرآن؛ حکیمانه بودن قرآن؛ هدفمندی و هدایتگری قرآن؛ هماهنگی آموزه های قرآن با فطرت انسان؛ قرآن؛ دارای ساحت های فهم و بطون؛ حجیت ظواهر قرآن؛ امکان و جواز فهم و تفسیر قرآن؛ انسجام ساختاری قرآن (ترتیب وحیانی و منطقی کلمات و آیات)؛ تعامل قرآن و فرهنگ زمانه؛ انتخاب مبانی علوم قرآنی؛ انتخاب نظریه در مورد زبان قرآن؛ وجود صنایع ادبی (مجاز، کنایه و...) در قرآن؛ جامعیت قرآن و جهانی و جاودانی بودن قرآن؛ واقع نمایی و حجیت تفسیر؛ جدائی ناپذیری قرآن و سنت (پیامبر و اهل بیت) (مؤدب، ۱۳۸۸: ۵۱، ۷۹، ۹۷، ۲۹۳، ۱۲۳ و...؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷ الف: ۱۷-۱۸) دقت در عناوین یاد شده ضرورت استفاده از قرآن برای استخراج نظام تربیتی قرآن را آشکار می کند؛ زیرا حکیمانه بودن، نقش هدایتگری و هماهنگی آموزه های قرآن با فطرت و... به صورت مستقیم به وجود معارف تربیتی که لازمه کمال انسان هست، اشاره دارد و بر محققین قرآنی است که این معارف را استخراج و در اختیار دانشجویان قرار دهند.

برخی از مبانی نیز خاص و ویژه تفسیر تربیتی می باشد که مهم ترین آنها عبارت است از: وجود آموزه های تربیتی در قرآن: قرآن کریم سرشار از آموزه های تربیت و اخلاقی می باشد «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (جمعه: ۲)؛ او کسی است که در میان درس ناخواندگان فرستاده ای از خودشان برانگیخت؛ که آیاتش را بر آنان می خواند [و پیروی می کند] و رشدشان می دهد [و پاکشان می گرداند] و کتاب [خدا] و فرزاندگی به آنان می آموزد؛ در حالی که قطعاً، از پیش در گمراهی آشکاری بودند. منظور از «تعلیم کتاب» بیان الفاظ و تفسیر معانی مشکل، و مشتبه آنست. در مقابلش «تعلیم حکمت» است که عبارتست از معارف حقیقتی که قرآن متضمن آنست، و اگر از قرآن یک بار تعبیر به آیات کرده، و فرموده: «یتلوا علیهم آیاته» و بار دیگر تعبیر به کتاب نموده و فرموده «و یعلمهم الکتاب» برای

این بوده که - به گفته بعضی - بفهماند برای هر یک از این دو عنوان نعمتی است که خدا به سبب آن بر بشر منت نهاده. (طباطبائی، ۱۳۷۵: ۲۶۵)

توجه به اصل تربیت و تزکیه قبل از آموزش؛ روش تربیتی قرآن تنها مبتنی بر آموزش نیست؛ بلکه گاه با توجه به هدف (تربیت) تزکیه و تربیت مقدم بر آموزش می‌شود در آیه ذکر شده (جمعه، ۲) تزکیه مقدم بر تعلیم کتاب و حکمت شده است، بنا بر گفته شهید مطهری، «یُزَكِّهِمْ» بیشتر به پرورش می‌خورد و مربوط به تربیت است. (مطهری، ۱۳۹۵: ۲۳) علت این تقدم تزکیه در آیه شریفه قبل از تعلیم کتاب و حکمت آن است که آیه یاد شده در مقام توصیف کردن چگونگی تربیت رسول خدا (ص) مؤمنین امت را می‌باشد، و در مقام تربیت، تزکیه مقدم بر تعلیم علوم حقه و معارف حقیقه است. کلمه «تزکیه» که مصدر «یُزَكِّهِمْ» است، مصدر باب تفعیل است، و مصدر ثلاثی مجرد آن «زکات» است، که به معنای نمو صالح است، نموی که با خیر و برکت همراه باشد، پس تزکیه حضرت مردم را به معنای آن است که ایشان را به نموی صالح رشد دهد، اخلاق فاضله و اعمال صالحه را عادتشان کند، در نتیجه در انسانیت خود به کمال برسند، و حالشان در دنیا و آخرت استقامت یابد، سعید زندگی کنند، و سعید بمیرند. (طباطبائی، ۱۳۷۵: ۲۶۵) وقتی جایگاه تزکیه و تربیت در قرآن چنین است اهمیت توجه به نگارش تفسیر تربیتی را مضاعف می‌کند. تفسیری که تنها در آن به آموزش توجه نشده است؛ بلکه تربیت و تزکیه در ذیل آن می‌بایست دیده شود که در ادامه در سایر مبانی این امر روشن تر خواهد شد.

نگاه جامع به تربیت: انسان موجودی تک‌بعدی نیست؛ بلکه دارای ابعاد متفاوت است که توجه به تمام ابعاد وجودی انسان به‌عنوان یک کل در امر تربیت ضرورت دارد که در نگارش تفسیر تربیتی توجه به این امر ضرورت دارد برخی از مهم‌ترین آنها که می‌توان اشاره کرد عبارت است از پرورش جسم با لحاظ پاک بودن غذا (مؤمنون: ۵۱) بازی کودکان (یوسف: ۱۲)؛ تربیت معنوی و روحی (اعتقادی و... عبادی مثل: صلوة، دعا و...)؛ تربیت اجتماعی و سیاسی، اقتصادی و... (مثل آیات امر به معروف و...)؛ تربیت عقلی و علمی (دعوت قرآن به تفکر، تعقل و تدبیر)؛ تربیت اخلاقی (آموزه‌های اخلاقی در آیات مثل سوره حجرات و...)؛ تربیت عاطفی (توجه آیات به امور روانی انسان و بهداشت روان و...) و ...

هماهنگی تربیت با فطرت الهی انسان: قرآن کریم انسان را بر اساس دین تربیت می‌کند و دین الهی را هماهنگ با فطرت انسان معرفی می‌کند: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

(روم: ۳۰)؛ پس روی (وجود) خود را به دین، حق گرایانه، راست دار، (و پیروی کن از) سرشت الهی که (خدا) مردم را بر اساس آن آفریده، که هیچ تغییری در آفرینش الهی نیست؛ این دین استوار است، ولیکن بیشتر مردم نمی دانند. از همین جا معلوم می شود که تربیت باید تابع و پیرو فطرت، یعنی تابع و پیرو طبیعت و سرشت شیء باشد. اگر بنا باشد یک شیء شکوفا بشود، باید کوشش کرد همان استعدادهایی که در آن هست بروز و ظهور کند؛ اما اگر استعدادی در یک شیء نیست، بدیهی است که آن چیز نیست و وجود ندارد، نمی شود آن را پرورش داد. مثلاً استعداد درس خواندن در یک مرغ وجود ندارد. به همین جهت ما نمی توانیم یک مرغ را تعلیمات بدهیم که مثلاً ریاضیات یاد بگیرد باز از همین جا معلوم می شود که ترس و ارعاب و تهدید، در انسانها عامل تربیت نیست (تربیت به همان معنی پرورش) یعنی استعدادهای هیچ انسانی را از راه ترساندن، زدن، ارعاب و تهدید نمی شود پرورش داد، همان طور که یک غنچه گل را نمی شود به زور به صورت گل درآورد، مثلاً غنچه را بکشیم تا گل بشود یا نهالی را که به زمین کرده ایم و می خواهد رشد بکند با دست خودمان بگیریم به زور بکشیم تا رشد بکند. رشد آن به کشیدن نیست. فقط از راه طبیعی که احتیاج دارد به قوه زمینی و خاک، آب، هوا و حرارت رشد می کند. همانهایی را که احتیاج دارد باید به او بدهیم. خیلی هم با لطافت و نرمش و ملایمت - یعنی از راه خودش - تا رشد بکند. ولی اگر بخواهیم به زور گیاهی را رشد بدهیم نتیجه نمی گیریم اصلاً این جا عامل زور حکم فرما نیست. از نظر تربیت انسانها هم ترس و ارعاب عامل پرورش نیست. (مطهری، ۱۳۹۵: ۴۳-۴۴) توجه به این دیدگاه ضرورت توجه در تفسیر تربیتی به استعدادیابی فطری دانشجویان و پرورش آنها با روشهای لطیف و ملایم را اثبات می کند. به نظر می رسد باتوجه به فطرت خدایی انسانها بیدار کردن این فطرت عامل مهم در پذیرش آموزه های تربیتی قرآن کریم است.

توجه به الگوهای تربیتی؛ امروزه الگوسازی از روشهای جبهه مقابل اسلامی برای تربیت نسل جوان به طرف سبک زندگی غربی و غیرالهی هست. توجه به الگوهای تربیتی که در قرآن مجید به آن اشاره شده است روشی مناسب برای الگوسازی توحید محور برای تربیت الهی هست که دیدن این هدف در نوشته تفسیر تربیتی آموزشی ضرورت دارد.

پیامبر و اهل بیت علیهم السلام الگوی تربیتی کامل قرآنی هستند: «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲)؛ به یقین، برای شما در فرستاده خدا، الگویی برای پیروی نیکوست؛ و نیز

آیه: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (احزاب: ۳۳)؛ خدا فقط می خواهد پلیدی را از شما خاندان (پیامبر) ببرد و کاملاً شما را پاک سازد.

۶.۶. توجه به ابزارهای گوناگون معرفت در تربیت: از آیات قرآن استفاده می شود که وحی تنها ابزار معرفتی برای تربیت نیست؛ بلکه توجه به سایر ابزارهای معرفتی که آن هم از موهبت های الهی است می تواند هدف تربیت را آسان تر محقق کند. از آیات قرآن به دست می آید که علاوه بر وحی، سنت، عقل، علم، عرف، از منابع تربیت هستند: دعوت به تبعیت از وحی، عقل، علم، و عرف صحیح در قرآن آمده است. «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ» (انعام: ۱۰۶)؛ از آنچه که از طرف پروردگارت به سوی تو وحی شده، پیروی کن؛ هیچ معبودی جز او نیست؛ و از مشرکان، روی گردان؛ و نیز آیه: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (ملک: ۱۰)؛ اگر (بر فرض، ما) گوش شنوا داشتیم، یا خردورزی می کردیم، در میان اهل شعله فروزان (آتش) نبودیم؛ و نیز آیه: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» (اعراف: ۱۹۹)؛ عفو (و مدارا پیش) گیر؛ و به (کار) پسندیده فرمان ده؛ و از نادان روی گردان؛ و نیز آیه: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ» (زمر: ۹)؛ بگو: آیا کسانی که می دانند با کسانی که نمی دانند یکسان اند؟! فقط خردمندان متذکر می شوند؛ و به نظر می رسد برخی مبانی دیگر مثل: اختیار انسان. (رضایی اصفهانی، همان: ۶۹-۷۲).

۷- ضرورت نگارش متن آموزشی تفسیر تربیتی با تحلیل آثار موجود نشر معارف

باتوجه به نیازهای تربیتی دانشجویان و ضرورت تدوین تفسیر موضوعی در این راستا که بیان شد با تحلیل و بررسی کتاب های تفسیر موضوعی نشر معارف، کتابی که بتواند این نیاز را پاسخ دهد هنوز تألیف نشده است. آثار منتشر شده در این باره عبارت است از «تفسیر قرآن کریم (آیات برگزیده)»، مؤلف: محسن قرائتی؛ و نیز «تفسیر موضوعی قرآن کریم (جمععی از نویسندگان)»، مؤلفان: عبدالکریم بهجت پور، محمدعلی رضایی، ابراهیم کلانتری، علی نصیری؛ و نیز تفسیر موضوعی قرآن کریم برگرفته از تفسیر نمونه، مؤلف: علیرضا کمالی، که در معرفی اجمالی این اثر آمده است: در بخش اول اوصاف و نام های قرآن و برخی الفاظ و مفاهیم و اعجاز قرآن بررسی شده سپس به تفسیر موضوعی تعدادی از مقوله های تربیتی، اخلاقی و اجتماعی پرداخته شده است. دعا و نیایش، نماز، روابط اجتماعی، ازدواج، روابط اقتصادی و جهان های دیگر عنوان این مباحث را تشکیل می دهد؛ و نیز «تفسیر موضوعی قرآن کریم (بر اساس تفسیر المیزان)»، مؤلفان: مصطفی کریمی، جواد ابراهیمی، مرتضی

داوری، که در معرفی اجمالی این اثر آمده است: کتاب «تفسیر موضوعی قرآن کریم بر اساس تفسیر المیزان» در شش فصل و چهارده درس تنظیم و تدوین شده است: فصل اول با عنوان «ما و قرآن» شامل دو مسئله شناخت قرآن و هدایت به قرآن می‌شود. فصل دوم با عنوان «ما و خدا» دو مسئله باور به خدا و صفات خدا را بررسی کرده است. فصل سوم با عنوان «سعادت انسان» طی دو درس از سعادت به عنوان هدف آفرینش و عوامل سعادت آفرین سخن می‌گوید. فصل چهارم که «نیایش و نماز؛ اوج بندگی» نام دارد، در درس اول «نیایش و نماز» و در درس دوم «تفسیر سوره حمد» و در درس سوم «تفسیر سوره توحید» و «تفسیر سوره قدر» را بیان می‌کند. فصل پنجم زندگی سعادت‌مندان انسان را با بررسی وظیفه انسان‌ها نسبت به جامعه، پدر، مادر و همسر را بررسی کرده است. فصل ششم با عنوان «زندگی انسان پس از دنیا»، مرگ، حیات برزخی انسان، قیامت و حیات اخروی انسان را بررسی می‌کند؛ و نیز «تفسیر موضوعی قرآن کریم» ناشر: دفتر نشر معارف نویسنده: عبدالله موحدی محب، در معرفی اجمالی این کتاب آمده است: متن حاضر ناظر بر سبقه ادبی آن، می‌تواند به عنوان منبع درس «تفسیر موضوعی قرآن کریم» در کلاس‌هایی که دانشجویان از پایه عربی قوی‌تری برخوردارند در نظر گرفته شود؛ و نیز «تفسیر موضوعی قرآن کریم» مؤلفان: علی نصیری، محمد رجبی، امیرعباس رجبی که در تعریف اجمالی این اثر آمده است: بخش نخست این اثر به مباحث مقدماتی تفسیر اختصاص دارد. بخش دوم نیز طی نه فصل به تفسیری از معارف قرآن پرداخته است. سپس نشر معارف بر آن شد تا متناسب با رشته تحصیلی و تخصصی دانشجویان به تألیف و تدوین کتاب‌های درسی مربوطه پردازد که بدین شرح است: تفسیر موضوعی قرآن کریم با رویکرد اقتصادی، مؤلف: امیر خادم عزیزاده؛ تفسیر موضوعی قرآن کریم دانش مدیریت در قرآن، مؤلف: سید صمصام الدین قوامی، در معرفی اجمالی این اثر آمده است: تفسیر مدیریتی قرآن، دانستن روش مدیریت خداوند و پیامبران و صالحان و فرشتگان از آیات قرآن کریم است. مدیریت رحمانی بهترین الگوی مدیریت است. اثر حاضر کتابی است که با رویکرد مدیریتی برای این درس به قلم حجت‌الاسلام سید صمصام الدین قوامی مدیر بنیاد فقهی مدیریت اسلامی به خامه تحریر درآمده است و مرهون تجارب ارزشمند نویسنده محترم در زمینه قرآن و مدیریت بوده که در پرتو پژوهش‌های گوناگون قرآنی و درس خارج مدیریت ایشان به دست آمده است؛ تفسیر موضوعی قرآن کریم ویژه علوم پزشکی، مؤلف: مهدی ابراهیمی، در معرفی اجمالی این اثر آمده است: گزیده‌ای از مفاهیم معنوی و اعتقادی قرآن مانند مباحث توحیدی

عبادات، تفسیری از سوره حمد، دعا در قرآن و انواع توحید با توجه به مفاد سوره حمد بیان گردیده است. آنگاه به برخی از مفاهیم بشری قرآن مانند خلقت انسان، اصول تغذیه در قرآن، نکات بهداشتی و سلامتی در قرآن به ویژه بهداشت روانی اشاره کرده و از منظری طبی و بهداشتی به شرح و تفسیر برخی از آیات قرآن پرداخته شده است. در بخش دیگری از کتاب وی به تفسیر برخی از مفاهیم اجتماعی قرآن مانند خانواده، روابط اجتماعی، خوش خلقی، عدالت محوری، همیاری اقتصادی، اقتصاد خانواده، ازدواج و مسائل معنوی مربوط به خانواده پرداخته و از این منظر آیتی از قرآن را شرح نموده است؛ تفسیر موضوعی قرآن کریم؛ با رویکرد حقوقی: مؤلف: مجتبی جاویدی، در معرفی اجمالی این اثر آمده است: اثر حاضر کتابی است با رویکرد حقوقی برای درس تفسیر موضوعی قرآن کریم با قلم آقای مجتبی جاویدی، دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه امام صادق (ع) که برگرفته از تفسیر نور حجت الاسلام والمسلمین استاد محسن قرائتی بوده و پس از بازبینی و اصلاحات ایشان به خامه تحریر درآمده است. گروه پژوهشی قرآن و متون اسلامی دانشگاه معارف اسلامی با هدف ارائه تفسیر صحیح آیات نجومی و بیان لغزش‌های مربوطه و پاسخ به شبهات پدید آمده، کتاب «تفسیر آیات نجومی با تأکید بر پاسخ به شبهات» را که با تلاش حجت الاسلام دکتر سید عیسی مسترحمی به خامه تحریر درآمده، چاپ نموده است. اخیراً یعنی در سال ۱۴۰۰ نیز «تفسیر موضوعی قرآن کریم» متناسب با طرح تحول دروس معارف اسلامی توسط پنج استاد نامبرده آقایان: رضایی اصفهانی، بهجت پور کلانتری، نصیری و کمالی منتشر شده است و درباره پیشینه تفاسیر تربیتی باید گفت آنان نیز به دو دسته تربیتی و موضوعی دسته‌بندی می‌شوند با اینکه یکی از اهداف مهم قرآن کریم تربیت انسان است لکن تاکنون مفسران نامدار شیعه و سنی به طور مستقل در تفاسیر تربیتی خویش درباره آیات تربیتی قرآن بحث نکرده‌اند. در سال‌های اخیر تنها سه تفسیر تربیتی با عنوان تربیتی به نگارش درآمده است که عبارتند از: «نخستین تفسیر تربیتی» اثر حسین میرزاخانی؛ «التفسیر التربوی للقرآن الکریم» اثر دانشمند مصری دکتر أنور الباز، انور الباز استاد دانشگاه، محقق و نویسنده مصری و از جمله آثار او کتاب «عصمة الائمة عند الشيعة» است؛ و «تفسیر القرآن المرتب منهج لیسر التربوی» اثر دکتر اسعد احمد علی به نگارش درآمده است؛ و تفسیر موضوعی از قبیل: «تفسیر موضوعی تربیتی» اثر استاد جامعه المصطفی العالمیه دکتر «علیرضا اعرافی»؛ «تفسیر موضوعی میان رشته‌ای قرآن و علوم: قرآن و تربیت» اثر مفسر قرآن و استاد جامعه المصطفی العالمیه دکتر «محمدعلی رضایی اصفهانی»؛ «ملاحم التفسیر التربوی للقرآن

الکریم» اثر استاد دانشگاه‌های ام القری و محمد بن سعود عربستان دکتر «ابراهیم بن سعید الدوسری»؛ «التفسیر التربوی للقرآن الکریم» اثر یکی از دانش‌آموختگان رشته قرآن و علوم تربیتی جامعه المصطفی العالمیه قم «هاشم ابو خمسن» تدوین شده است که می‌توان به آن اشاره کرد؛ که شاخص‌ترین آنها تفسیر موضوعی قرآن کریم: قرآن و تربیت: جلد اول شامل: تفسیر تربیتی (مفهوم‌شناسی، روش‌شناسی، رویکردها، قواعد و مبانی)؛ منابع تربیت (وحی، سنت، عقل، علم، شهود، عرف)؛ مبانی تربیت (هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، ارزش‌شناختی، معرفت‌شناختی)؛ اهداف تربیت (مقدماتی، واسطه‌ای، نهایی)؛ اصول تربیت در قرآن و مکاتب دیگر؛ عوامل تربیت (مادی و فرامادی)؛ موانع و آسیب‌های تربیت (درونی و بیرونی). جلد دوم شامل: ابعاد تربیت در قرآن (مفهوم‌شناسی، پیشینه و تقسیمات)؛ تربیت جسمانی (غذایی، بهداشتی، جنسی، بدنی)؛ تربیت عقلانی و علمی (اهداف، مراحل، روش‌ها، موانع)؛ تربیت اجتماعی (خانوادگی، اقتصادی، قضایی، نظامی، شغلی)؛ تربیت معنوی (عبادی، اعتقادی)؛ تربیت اخلاقی (اهداف، ارزش‌ها، روش‌ها، مراحل)؛ تربیت عاطفی (عوامل رشد و کنترل عواطف)؛ تربیت خلاقیت (هنر و ابتکار)؛ و جلد سوم شامل: ۱۴۲ روش تربیت در قرآن (همچون، حکمت، عبرت، محبت و ...)؛ مراحل تربیت در قرآن: (عالم ذر، ازدواج، دوران جنینی، کودکی اول، کودکی دوم، نوجوانی، جوانی، میان‌سالی، کهن‌سالی، برزخ و قیامت)؛ و جلد چهارم شامل: الگوهای تربیتی در قرآن: الگوهای مثبت (ویژگی‌ها و ابعاد چهره‌های مثبت، حضرت محمد (ص)، حضرت ابراهیم (ع)، حضرت مریم (س) و سایر پیامبران الهی)؛ و الگوهای منفی (ویژگی‌ها و ابعاد چهره‌های منفور، همسر نوح و لوط). جلد پنجم شامل: آداب تربیتی: آداب ظاهری قرائت قرآن کریم، آداب باطنی و معنوی قرائت قرآن کریم، آداب دعا، آداب عبادت، آداب ارتباط با پدر و مادر، آداب ارتباط با فرزندان، آداب معلم و شاگرد، آداب ازدواج، آداب تجارت؛ و در پایان، جلد ششم شامل: ابزارهای تربیتی: ابزارهای مکتوب، مکان، زمان، اعضای بدن، تاریخ، هدیه، ابزارهای معنوی؛ اعجاز تربیتی: تحدی، اعجاز علمی قرآن، اعجاز تربیتی قرآن؛ تفسیر تربیتی: تفسیر سوره حمد، حجرات، ناس، فلق، عصر و کوثر با رویکرد تربیتی، می‌باشد. (ر.ک: رضایی اصفهانی، ۱۳۹۷: ج ۱-۶) و کتاب «تفسیر موضوعی تربیتی قرآن کریم» که در حال حاضر فقط دو جلد از این تفسیر که جلد اول با عنوان «درآمدی بر تفسیر تربیتی» و جلد دوم با عنوان «ضمیمه ناخودآگاه در قرآن» چاپ شده است. بدین شرح است: جلد اول شامل: فصل اول: انواع تفسیر و پیش‌فرض‌های هفتگانه تفسیر قرآن بیان شده‌اند. فصل دوم: به تعریف تربیت و مفهوم

آن گذشته و در فصل سوم: نسبت تفسیر تربیتی با دانش‌های مرتبط مشخص شده و جایگاه روایات در تفسیر تربیتی تبیین شده است. روش‌شناسی تفسیر تربیتی که با روش‌شناسی فهم دین شروع و مراحل سه‌گانه «گردآوری آیات مرتبط»، «منظومه‌سازی آیات» و «نظام‌سازی و استخراج قواعد کلان» در آن بیان می‌شود محتوای فصل چهارم را تشکیل می‌دهند. همچنین در این فصل وظایف تفسیر تربیتی چنین شمرده شده‌اند: استخراج معارف تربیتی قرآن، عرضه مسائل تربیتی بر قرآن و کشف روش‌های آموزشی و تربیتی قرآن. در فصل پنجم با عنوان جغرافیای تفسیر تربیتی به قلمرو دانش تفسیر تربیتی در سه گستره اشاره شده و توضیحی مختصر برای هر یک بر شمرده‌اند. پیوست کتاب هر چند مختصر اما به مسئله بنیادین و مهمی پرداخته و صور مختلف مسئله را طرح و اجمالاً رد و اثبات نموده، ولی پاسخی صریح برای آن تعیین نکرده است. سؤال مطرح شده در پیوست ارتباطی وثیق با اصطلاح و نظر شهید صدر در مورد «منطقه الفراغ» دارد و می‌خواهد ببیند آنجا که با پدیده‌ای مواجه می‌شویم که در گزاره‌های توصیفی (در مقابل گزاره‌های تجویزی) متون اسلامی بالاخص قرآن، درباره آن سخنی به میان نیامده است، چگونه باید عمل کنیم؟ عنوان پیوست چنین است: «سکوت قرآن در توصیف پدیده‌ها و دلالت‌های آن». (ر. ک: اعرافی، ۱۳۹۳ الف: ج ۱) و جلد دوم که نام آن «ضمیر ناخودآگاه در قرآن» است در ۸ فصل سامان یافته است که عبارتند از: «کلیات پژوهش»، «آیه (سرّ و اخفی)»، «آیه حیلولة»، «آیات تذکر»، «آیات نسیان»، «آیویّت نفس انسان»، «جمع‌بندی آیات»، «بازخوانی و ارزیابی نظریه فروید»؛ و در تعریف اجمالی آن آمده است: کتاب یادشده با نظر داشت اهمیت تفسیر علمی به‌ویژه تفسیر روان‌شناختی قرآن کریم و نیز با یادداشت اهمیت «ضمیر ناخودآگاه» با تمرکز بر نظریه فروید در صدد است نظریه فروید مبنی بر لایه‌های شخصیت انسان و ضمیر ناخودآگاه و نیز دیدگاه عارفان مسلمان مبنی بر «لطائف سبع» را به آیات قرآن کریم عرضه کند؛ از این رو پس از بیان کلیات پژوهش با واکاوی پنج دسته از آیات قرآن، مدلول‌ها و برداشت‌ها را کنار هم نهاده و جمع‌بندی‌ای را از آن ارائه داده و سپس به شکل ویژه به بازخوانی و ارزیابی نظریه فروید با اتکا بر نظریات برداشت شده از آیات قرآن پرداخته است. (ر. ک: اعرافی، ۱۳۹۳ ب: ج ۲) از مطالب گفته شده روشن شد با توجه به هدف اصلی قرآن کریم که هدایت و تربیت است جای خالی یک تفسیر موضوعی تربیتی برای دانشجویان احساس می‌شود با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی در حوزه کتب درسی دانشگاهی پیرامون تفسیر موضوعی

تربیتی نشده است نویسندگان این مقاله را برای تبیین روش‌شناسی، قواعد و مبانی تفسیر موضوعی قرآن کریم برانگیخت.

نتیجه‌گیری

با توجه به هدف تربیت در معنای عامش که پرورش دادن استعدادهای درونی‌ای بالقوه انسان و به فعلیت رساندن و پروردن و تربیت آنها بود نوشتن تفسیر تربیتی با در نظر گرفتن روش‌های عام تفسیر مانند روش تفسیر قرآن به قرآن و روش‌های خاص مانند توضیح معانی و مقاصد آیات قرآن و در نظر گرفتن قواعد عام تفسیر و قواعد خاص تفسیر تربیتی مانند قاعده بطن‌گیری به شیوه آیت‌الله معرفت و ضرورت توجه در تفسیر تربیتی به مبانی عامش مانند تحریف‌ناپذیری قرآن، هدفمندی و هدایتگری آن و مبانی خاصش مانند وجود آموزه‌های تربیتی در قرآن و الگوهای تربیتی قرآنی از یک سو و نیاز دانشجویان در هدایت به تربیت قرآنی با توجه به فطرت پاک الهی، و عدم نگارش تفسیر موضوعی با لحاظ امور یاد شده از سوی دیگر نوشتن چنین تفسیری را ضروری می‌نماید.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه رضایی اصفهانی و همکاران (۱۳۸۳). قم، مؤسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر.
- ابن فارس، احمد (۱۳۹۹ق). *مقاییس اللغة*، بیروت، دارالفکر.
- ابو‌خمسین، هاشم (۱۳۹۷). *التفسیر التربوی للقرآن الکریم*، قم، مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
- اسعد، احمد علی (۱۴۲۴ق). *القرآن المرتب منهج للیسر التربوی*، دمشق، بی‌نا.
- اعرافی، علیرضا (۱۳۸۸). *فقه تربیتی*، قم، مؤسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان.
- اعرافی، علیرضا (۱۳۹۳ الف). *تفسیر تربیتی جلد اول؛ درآمدی بر تفسیر تربیتی*، قم، مؤسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان.
- اعرافی، علیرضا (۱۳۹۳ ب). *تفسیر تربیتی جلد دوم؛ ضمیر ناخودآگاه*، قم، مؤسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان.
- الباز، انوار (۱۴۲۸ق). *التفسیر التربوی للقرآن الکریم*، قاهره، دار النشر للجامعات.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶ق). *الصحاح*، بیروت، دار العلم للملایین.
- حکیم، سید محمد باقر (۱۴۱۷ق). *علوم القرآن*، قم، مجمع الفکر الاسلامی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). *مفردات ألفاظ القرآن*، بیروت، دارالقلم.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۸۲). *روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن*، انتشارات مرکز جهانی، ۱۳۸۲، اول.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۸۷ الف). *منطق تفسیر ۱*، قم، جامعه المصطفی العالمیه.

- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۸۷ ب). *منطق تفسیر ۲*، قم، جامعه المصطفی العالمیه.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۷۵). *درآمدی بر تفسیر علمی قرآن*، قم، اسوه.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۸۷ ج). *تفسیر قرآن مهر*، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۹۷). *تفسیر موضوعی میان رشته ای قرآن و علوم قرآن و تربیت*، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- زبیدی، محمد بن محمد (۱۴۱۴ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت، دارالفکر.
- صدر، شهید سید محمد باقر (بی تا). *مقدمات فی التفسیر الموضوعی للقرآن*، بیروت، دار التوجیه الاسلامی.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۵). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، اسماعیلیان.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
- قرشی، باقر شریف (۱۳۹۱ق). *النظام التربوی فی الاسلام دراسه مقارنه*، نجف، مطبعه الاداب النجف.
- گروه نویسندگان (۱۳۸۸). *تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر*، قم، موسسه امام خمینی.
- گروه نویسندگان (۱۳۹۵). *فلسفه تعلیم و تربیت*، تهران، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*، قم، صدرا.
- معرفت، محمد هادی (۱۳۹۲). *علوم قرآنی*، تهران، سمت.
- معرفت، محمد هادی (۱۴۲۵ق). *التفسیر الاثری الجامع*، قم، موسسه التمهید.
- معرفت، محمد هادی (۱۴۲۹ق). *التمهید فی علوم القرآن*، قم، موسسه التمهید.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *پیام قرآن (روش تازه ای در تفسیر موضوعی قرآن کریم)*، قم، مدرسه امام علی بن ابیطالب (ع).
- مودب، سید رضا (۱۳۸۸). *روش‌های تفسیر قرآن*، تهران، سمت.
- مودب، سید رضا (۱۳۸۸). *مبانی تفسیر قرآن*، قم، دانشگاه قم.
- میالاره، گاستون (۱۳۹۵). *معنی و حدود علوم تربیتی*، انتشارات دانشگاه تهران.
- میرزاخانی، حسین (۱۳۶۹). *نخستین تفسیر تربیتی*، قم، مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۵). *تعلیم و تربیت در اسلام*، قم، صدرا.
- The Holy Quran, translated by Rezaei Isfahani et al. (2004). Qom, Dar al-Dhikr Cultural Research Institute.
- Abu Khamsin, Hashem (2018). *The educational interpretation of the Noble Qur'an*, Qom, Institute of Culture and Information Tebyan.
- Al-Baz, Anwar (2007) *The Educational Interpretation of the Noble Qur'an*, Cairo, University Publishing House.
- Arafı, Alireza (2009). *Educational jurisprudence*, Qom, Cultural and Artistic Institute of Enlightenment and Mysticism.
- Arafı, Alireza (2014). *Educational Interpretation Volume One; An Introduction to Educational Interpretation*, Qom, Ishraq and Erfan Cultural and Artistic Institute.
- Arafı, Alireza (2014). *Educational Interpretation Volume II; Subconscious mind*, Qom, Cultural Institute of Enlightenment and Mysticism.
- Asad, Ahmad Ali (2003). *Al-Quran Al-Murtab method for Lisar Al-Tarbawi*, Damascus, Bina.

- Ghorashi, Baqer Sharif (2012). **Educational system in Islam** a comparative study, Nagaf, Chabab Al-Adab Al-Najaf. Writers Group (2009). **Religious education in contemporary Islamic society**, Qom, Imam Khomeini Institute.
- Hakim, Sayyid Muhammad Baqir (1996). **Quranic Sciences**, Qom, Islamic Thought Complex.
- Ibn Faris, Ahmad (1978). **Comparison of language**, Beirut, Dar al-Fikr.
- Johari, Ismail Ibn Hammad (1956). Al-Sahah, Beirut, Dar Al-Alam for the Muslims.
- Marefat, Mohammad Hadi (2013). **Quranic Sciences**, Tehran, Samat.
- Marefat, Mohammad Hadi (2004). **The archaeological interpretation of the whole**, Qom, Al-Tamheed Institute. Marefat, Mohammad Hadi (2008). **Al-Tamhid Fi Uloom Al-Quran**, Qom, Al-Tamhid Institute.
- Makarem Shirazi, Nasser (1995). **The message of the Qur'an** (a new method in the thematic interpretation of the Holy Qur'an), Qom, Imam Ali Ibn Abi Talib (AS) School.
- Mialare, Gaston (2015). **Meaning and limits of educational sciences**, University of Tehran Press.
- Mirzakhani, Hossein (1990). **The first educational commentary**, Qom, Islamic Propaganda Publishing Center.
- Moaddab, Seyed Reza (2009). **Fundamentals of Quran Interpretation**, Qom, Qom University.
- Moaddab, Seyed Reza (2009). **Methods of Quran Interpretation**, Tehran, Samat.
- Motahari, Morteza (1996). **Collection of works** of Shahid Motahari, Qom, Sadra.
- Motahari, Morteza, (2015). **Education in Islam**, Qom, Sadra.
- Ragheb Isfahani, Hussein Ibn Muhammad (1991). **Glossary of Quranic words**, Beirut, Dar al-Qalam.
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (1999). **An Introduction to the Scientific Interpretation of the Qur'an**, Qom, Aswa.
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (2003). **Quranic Interpretive Methods and Trends**, World Center Publications.
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (2008). **Quran Interpretation Mehr**, Qom, Quran Interpretation and Science Research.
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (2009). **Mantiq Tafsir 1**, Qom, Al-Mustafa International University.
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (2009). **Mantiq Tafsir 2**, Qom, Al-Mustafa International University.
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (2018). **Interdisciplinary thematic interpretation of the Qur'an and Qur'anic sciences and education**, Qom, Qur'anic sciences research.
- Sadr, Martyr Seyyed Mohammad Baqir (unpublished). **Introduction to the interpretation of the subject for the Qur'an**, Beirut, Dar al-Tawjiyya al-Islami.
- Tabarsi, Fadl Ibn Hassan (1993). **Complex of Statement in the Interpretation of the Qur'an**, Tehran, Nasser Khosrow.
- Tabatabai, Mohammad Hussein (1996). **Balance in the interpretation of the Qur'an**, Qom, Ismailis.
- Writers Group (2015). **Philosophy of Education**, Tehran, Office of Cooperation between the seminary and the university.
- Zabēdē, Muhammad ibn Muhammad (1993). **Taj Al-'Arus min Jawahir Al-Qamus**, Beirut, Dar al-Fikr.